

ЕФЕКТИВНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ОКУПАЦІЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Спроба аналізу окупаційних режимів видається цілком обґрунтованою з огляду на ситуацію, яка триває вже сьомий рік в Україні. У 2015 р. Уряд України оперував поняттями «ефективний контроль» та «фактичний контроль» щодо збройного конфлікту, який триває за участі Російської Федерації (РФ). Такі формулювання були використані у заявах України проти РФ до Європейського суду з прав людини. Емпірична база для дослідження окупаційних режимів має свою специфіку. Одним із надійних джерел інформації можна вважати рішення Європейського суду з прав людини.

Вже в 2016 р. Резолюція ПАРЄ 2133 «Засоби правового захисту від порушень прав людини на українських територіях, що знаходяться поза контролем української влади» вперше як міжнародний документ визнала РФ стороною конфлікту та застосувала термін «ефективний контроль».

Регулярне ведення військових дій не державними збройними угрупованнями однієї держави проти урядових сил тієї ж держави, але за фінансової політичної, військової підтримки іншої держави.

Аналіз рішень ЄСПЛ свідчить, що суд, оцінюючи пояснення урядів – учасників судового процесу, різноманітні документальні джерела, свідчення мешканців окупованих територій тощо, встановлює факт «ефективного контролю» окупанта відносно цих територій та їх місцевої влади.

При цьому, ЄСПЛ, використовуючи, на перший погляд, оригінальну правову конструкцію «ефективного контролю», насправді, підкреслив це поняття з класичного визначення окупації, наведеного у статті 42 Гаазького Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р., відповідно до якої територія визнається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії супротивника. Класичне визначення окупації сформульоване у 42-й статті Гаазького положення про закони і звичаї сухопутної війни таким чином: «Територія визнається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії супротивника. Окупація поширюється лише на ту територію, де

така влада встановлена і здатна виконувати свої функції» [1].

Стаття 2 чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року [3], сформульована майже так само, додає до цього визначення, що термін «окупація» застосовується до всіх випадків часткової або повної окупації, включаючи випадки, коли окупація не натрапляє на жодний збройний спротив [5].

«Класична» окупація, виходячи з усталеної практики ЄСПЛ, передбачає три взаємопов'язані умови: 1) фізична присутність збройних сил однієї держави на території іншої держави без її згоди; 2) істотна або повна нездатність ефективної місцевої влади здійснювати свої повноваження в силу необґрунтованої присутності іноземних сил; 3) здійснення повноважень на всій території або її частинах іноземними силами замість місцевої влади.

Концепція «ефективного контролю» вперше була застосована судом у справах, пов'язаних з турецькою окупацією Кіпру, а саме: в рішенні від 18 грудня 1996 року у справі «Лоїзиду проти Туреччини». За загальним правилом, держава має юрисдикцію на власній території, але у вищезгаданій справі ЄСПЛ заявив, що відповідальність Договірної Сторони також може виникнути, в результаті військової дії – законної або незаконної, таким чином, при забезпеченні ефективного контролю за простором, що знаходиться за межами її національної території. У цій області зобов'язання щодо захисту прав і свобод, закріплених в Європейській конвенції з прав людини [2], встановлюється наявністю факту цього контролю, здійснюваного безпосередньо через збройні сили або підпорядковану місцеву адміністрацію [4].

Отже, важливий висновок суду полягає в тому, що ефективний контроль означає наявність екстериторіальної юрисдикції окупаційної держави, що, відповідно, покладає на окупанта відповідальність за дотримання міжнародних норм на чужих суверенних територіях, які опинились під його владою [6, с. 144]. В першу чергу, Женевської конвенції про захист жертв війни 1949 року.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що належність ефективного контролю констатується міжнародними судовими органами, але при умові доведення цього факту зі сторони постраждалої держави. Окупація ж констатується в силу наявності самого факту встановлення влади однієї держави на території чи частині території іншою країною. Щодо відповідальності, то

відповідальність за порушення прав людини при ефективному контролі несе країна, яка надавала підтримку недержавним утворенням. А при окупації – безпосередньо держава-окупант. І в разі визнання міжнародною судовою установою саме ефективного контролю, застосуванню підлягають чотири Женевські конвенції «Про захист жертв війни» 1949 року, Додатковий протокол I до цих Женевських конвенцій 1977 року.

Ефективний контроль представляє собою інститут окупаційного режиму, тобто систему формальних і неформальних правил «гри» для місцевих еліт і населення окупованих територій, що встановлюються і підтримуються державою-окупантом та її агентами за допомогою військових, економічних, фінансових і політичних засобів впливу. А отже за допомогою ефективного контролю забезпечується сталість, передбачуваність окупаційного режиму та його залежність від держави-окупанта.

Джерела:

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Чотири Женевські конвенції про захист жертв війни 12.08.1949 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. К.: Основи, 2000. 198 с.
5. Окупація та ефективний контроль: національне сприйняття та міжнародно-правові реалії. URL: <http://mtot.gov.ua>.
6. Разметаєв А. С. Ефективний контроль» як базовий концепт сучасного дискурсу окупаційних режимів: політико-інституційний вимір. *Сучасне суспільство*. 2018. Вип. 1. С. 142–154.

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Грушко М. В.